

Gönderim Tarihi: 06.11.2024

Kabul Tarihi: 10.12.2024

**MİTANNİ EGEMENLİĞİNDEN YENİ ASUR DÖNEMİNİN BAŞINA
KADAR HARRAN VE ÇEVRESİ**
**Harran and Its Surroundings from the Mitanni Sovereignty to the Beginning of
the Neo-Assyrian Period**

Dilek KARAGEÇİ

Doktora Öğrencisi; Kafkas Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
dkarageci@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1514-5045

Burak TAŞDÜVENCİ

Doktora Öğrencisi; Kafkas Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
buraktasduvenci@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4155-1434

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz:

Mezopotamya'nın kuzeyinde stratejik konumda bulunan Harran, dini ve ticari merkez olarak tarihi çağlar boyunca bölgesel güçlerin ilgi odağı olmuştur. Özellikle ay tanrısı Sin'e adanmış tapınağıyla ünlü olan kent, Mitannilerin bölgeye gelmesiyle bu krallığın egemenliği altına girmiştir. Mitannilerin Asurlar tarafından yıkılması ardından, I. Adad-Nirari ve I. Salmanassar dönemlerinde Harran'ın Asurlar tarafından alındığı tabletlerden geçse de hâkimiyet kısa sürmüştür. I. Tukulti-Ninurta ardından Asur güç kaybettiği için küçülmüştür. Bu dönemde Harran'ın durumu bilinmemekle beraber, Asurların bölgeden çekildiği düşünülebilir. Bununla birlikte I. Tiglat-Pileser döneminde Asur egemenliğine geçtiği bilinmektedir. Çalışmamız, bölgenin M. Ö. II. binyılın ortalarından, Yeni Asur Döneminin başına kadar Harran tarihini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Harran, Huzirina, M.Ö. I. Binyıl, Yeni Asur Dönemi

Abstract:

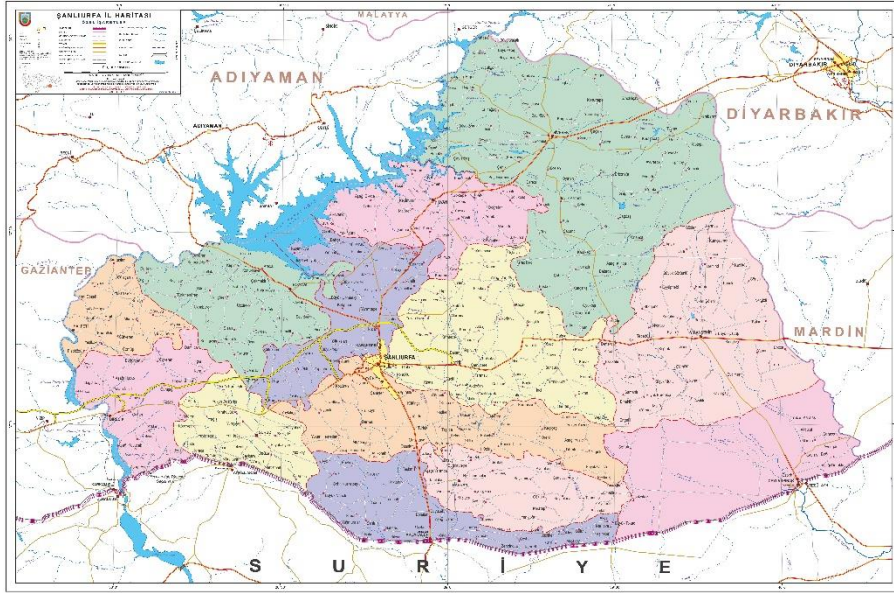
Situated in a strategic location in northern Mesopotamia, Harran has historically been a focal point for regional powers as a religious and commercial center. This city, renowned especially for its temple dedicated to the moon god Sin, fell under the control of the Mitanni kingdom when they arrived in the area. Although tablets indicate that Harran was taken by the Assyrians during the reigns of Adad-Nirari I and Shalmaneser I after the fall of the Mitanni to the Assyrians, this dominance was brief. Following Tukulti-Ninurta I, the Assyrian state weakened and contracted.

Keywords: Şanlıurfa, Harran, Huzirina, 1st Millennium, Neo-Assyrian Period

1. GİRİŞ

Harran, Mezopotamya'nın kuzeyinde, Bereketli Hilal olarak adlandırılan bölgede, günümüz Şanlıurfa il sınırları içerisinde yer almaktadır (Erinç, 1980; Bak. Harita 1). Anadolu ile Mezopotamya arasında bir geçiş noktası oluşturması nedeniyle tarih boyunca hem ticaret yollarının hem de siyasi ve kültürel etkileşimlerin merkezi olmuştur. Bölgenin alüvyal

topraklarının sunduğu tarımsal zenginlik, Fırat ve Dicle nehirleriyle çevrili stratejik konumu ve uygun iklim koşulları, Harran'ın kesintisiz bir yerleşim alanı olarak varlığını sürdürmesini sağlamıştır (Mutlu, 2019, s. 151-152).

Harita 1: Şanlıurfa Siyasi Haritası (Harita Genel Müdürlüğü)

Harran adı, farklı dönemlerdeki yazılı kaynaklarda çeşitli şekillerde yer almıştır. M. Ö. 2. Bin yıl ortalarına ait Ebla metinlerinde ilk kez geçmekte olan kent ticaret ile ön plana çıktığı gibi Kuzey Mezopotamya'yı Akdeniz kıyılarına, Que ve Küçük Asya'ya bağlayan önemli kervan yolları üzerindeki konumuyla bağlantılıdır (Lloyd, 1957, s. 73-82; Lloyd-Brice, 1951; Rice, 1952, s. 36-84; Mutlu, 2019, s. 152). Akkad kaynaklarında ise URUKASKAL-na şeklinde geçmektedir (Del Monte, 1992, s. 28).

“Harran” kelimesi Luvice metinlerde “Harran”, Eski Babilce’de “Harranum” ve Eski Asurca metinlerde “Harana” olarak geçerken, kimi kaynaklarda “Haranu” ve “Harani” biçimlerinde de anıldığı görülmektedir (Kuzuoğlu, 2007, s. 73-74). Hititçe metinlerinde ise I. Şuppiluliuma'nın Şattiwaza ile yaptığı anlaşma kapsamında Harran olarak geçmektedir (Del Monte, 1992, s. 29).

Harran'ın tarihi önemi, yalnızca coğrafi ve ekonomik avantajlarından değil, aynı zamanda Ay Tanrısı Sin'e adanmış Ehulhul Tapınağı aracılığıyla Mezopotamya'da öne çıkan bir dini merkez olarak

tanınmasından kaynaklanmaktadır. Sin kültü, Harran'da oldukça eski dönemlere dayanmakta olup, M. Ö. 18. yüzyıla ait Mari arşivlerinde Harran'daki Sin ile ona adanmış tapınağa ilişkin kayıtlar yer almaktadır. Ancak bu kült, özellikle Asur hâkimiyeti altında, Demir Çağı'nda en güçlü dönemine ulaşmış ve etkisini önemli ölçüde artırmıştır (Blömer, 2023, s. 309). Sin kültürünün en dikkate değer özelliklerinden biri, bir Sin Kâhini'nin varlığıdır. Bu kâhin, Asur propagandasında stratejik bir rol oynadığı gibi birçok Asur kralı, Ehulhul'u yenileyerek kültün gücünü pekiştirmiştir (Blömer, 2023, s. 310; Luckenbill, 1927, s. 353).

Harran'da Sin, şehrin koruyucu tanrısı olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak, Harran'ın tarih öncesi dönemde ay tapınmasının merkezi olup olmadığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Buna karşın, M.Ö. II. ve I. binyılda Harran'da Sin kültürünün önemli bir yere sahip olduğu ve bu kültün Mezopotamya'daki Ur kentinden getirildiği öne sürülmektedir (Hatinen, 2021, s. 385). Sin kültürünün Harran'daki öneminin kısa sürede artış gösterdiği söylenebilir. Nitekim Hitit kralı Şuppiluliuma ile Mitanni kralı Şattiwaza arasında yapılan antlaşmada, Mitanni tanrılarının şahit olarak çağrıldığı ifadelerde hem "Ay Tanrısı" hem de "Harran'ın Ay Tanrısı" açıkça zikredilmektedir (Beckman, 1996, s. 43). Bu durum, Harran'ın o dönemde Mitanni egemenliği altında olduğunu kanıtlamaktadır.

Harran'da inanılan Sin ile Mezopotamya'nın diğer bölgelerinde tapınılan Sin arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Harran'da Sin'in oğlu olarak ışık tanrısı Nusku belirtilirken, Mezopotamya metinlerinde Sin'in oğlu güneş tanrısı Şamaş olarak tanımlanır. Bunun dışında, Asur şehirlerinde olduğu gibi Harran'da da Akitu festivali düzenlenmiştir. Bu festivale dair Harran özelinde ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte, festivalin tanrıların şehre geri dönüşünü sembolize ettiği ve aynı zamanda Asur kralının gücünü yücelttiği anlaşılmaktadır (Hatinen, 2021, s. 388, 409-410). Harran'daki Sin kültü, Mezopotamya dinî gelenekleriyle bağlantısını korurken, yerel inanış ve uygulamalar açısından da özgün bir kimlik sergilemiştir. Bu durum, Harran'ın tarihsel olarak hem dini hem de politik anlamda ne denli önemli bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır.

Harran, ticaret ve ulaşım bakımından da stratejik bir öneme sahip bir bölgede olması sebebiyle bölgesel ticaret ve ulaşım ağlarının merkezinde bulunmaktadır. Harran Sarri adıyla bilinen yol, güneydoğudan kuzeybatıya doğru Zagros Dağları'nın eteklerini takip ederek Dicle boyunca uzanmakta olup Güney Mezopotamya'dan başlayarak Musul üzerinden Sincar, Nisibis ve Ras-el-Ayn yoluyla Harran Ovası'na ulaşmaktadır. Buradan ise Kargamış'ta

Fırat Nehri'ni geçerek kuzeybatı ve güneybatı yönlerinde ayrılmaktadır (Oates, 1968; Kessler, 1980).

Bunun yanı sıra Fırat Vadisi'ni izleyerek Babil'e ulaşan yol da bölgenin diğer önemli ulaşım ağlarından biridir. Bu yol, Güney Mezopotamya'ya daha kısa bir güzergâh sunmakta olup Babil, Hit, Ana ve Rakka'dan geçtikten sonra Belih Vadisi'ni takip ederek Harran Ovası'na varmaktadır (Lloyd ve Brice, 1951). Harran, bu yolların kesişim noktası olması nedeniyle, Eski Babil döneminden itibaren ticari amaçlarla kullanılan önemli bir konaklama merkezi olarak da işlev görmüştür (Hallo, 1964; Goetze, 1953).

Harran'ın tarih sahnesine çıkışı, Yukarı Mezopotamya'da Mitanni Krallığı'nın güç kazanmasıyla belirgin hale gelmiştir. Hint-Avrupa kökenli bir krallık olan Mitanniler, bölgede oluşturdukları siyasi organizasyonla Harran'ı bir süre egemenlik alanları içinde tutmayı başarmışlardır (Balkaya, 2009, s. 49). Ancak Mitanni Krallığı'nın zayıflaması ve Asurluların Mitannilere son vermesi (Gadd, 1975, s. 25-27), Harran ve çevresinde siyasi ve askeri istikrarsızlığa yol açmıştır. Bunun sonucunda Asurlular bölgedeki boşluğu doldurarak hâkimiyetlerini pekiştirdiklerinde Harran, Asur İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarında hem stratejik hem de dini bir merkez olarak önemli bir rol üstlenmiştir.

Harran'ın tarihine Aramiler gibi farklı toplulukların göçleri de damga vurmuştur. Özellikle Bit-Adini Krallığı'nın etkisi altında, Harran ve çevresi Arami akınlarına maruz kalmıştır. Ancak bu süreç, Asurluların genişleme politikalarıyla son bulmuş ve Yeni Asur Dönemi'nin başlarında Harran, Asur hâkimiyetinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde Asurlular, Harran'ı yalnızca dini bir merkez olarak değil, aynı zamanda stratejik bir üs olarak değerlendirmiştir (Ekinci, 2008, s. 8-10). Bununla birlikte tarihi metinler incelendiği zaman, bölgenin yoğun bir yerleşime ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Tarihi metinler incelendiğinde, Harran ve çevresinin yoğun bir yerleşim sahası olduğu anlaşılmaktadır. Bu yerleşimlerden biri olan Badna, Kültepe II. tabakasıyla ilişkilendirilen Wabartumlar arasında anılmaktadır (Bayram, 1994, s. 233; Bilgiç ve Bayram, 1995, s. 38). Klasik dönemde de Badna olarak bilinen bu yerleşim, günümüzde Suruç ile özdeşleştirilmektedir (Goetze, 1953, s. 94; Veenhof, 1972, s. 293-295). Bunun yanı sıra, Eski Asur metinlerinde üç kez geçen Buhitar, Harran ile ilişkili bir diğer önemli yerleşimdir. Coğrafi konumu itibarıyla Buhitar'ın, Harran ile Ras el-Ayn arasındaki bölgenin batısında ya da kuzeye çok uzak olmayan Habur

üçgeninin batı kısmı ile Balih Nehri arasına yerleştirilebileceği öne sürülmektedir (Veenhof, 1972, s. 241).

Bölgedeki diğer önemli yerleşimlerden biri olan ve Eski Asur, Babil, Orta Asur ve Orta Babil belgelerinde adı geçen Burallum'un konumuna ilişkin görüşler farklılık göstermekte olup, bir kısım araştırmacılar kenti Habur üçgeninin doğusunda, diğerleri ise Harran-Viranşehir arasında bir bölgede konumlandığını belirtmektedir (Yılmaz (Gül), 2001, s. 36-37). Ayrıca, Kültepe II. tabaka karumları arasında sayılan Eluhut da bu coğrafyada yer almaktadır. Bilgiç, Eluhut'u Birecik civarına yerleştirirken (Bilgiç, 1946, s. 414), Garelli Viranşehir-Urfa arasına, Nashef ise Viranşehir çevresine konumlandırmıştır (Garelli, 1963, s. 93; Nashef, 1991, s. 39).

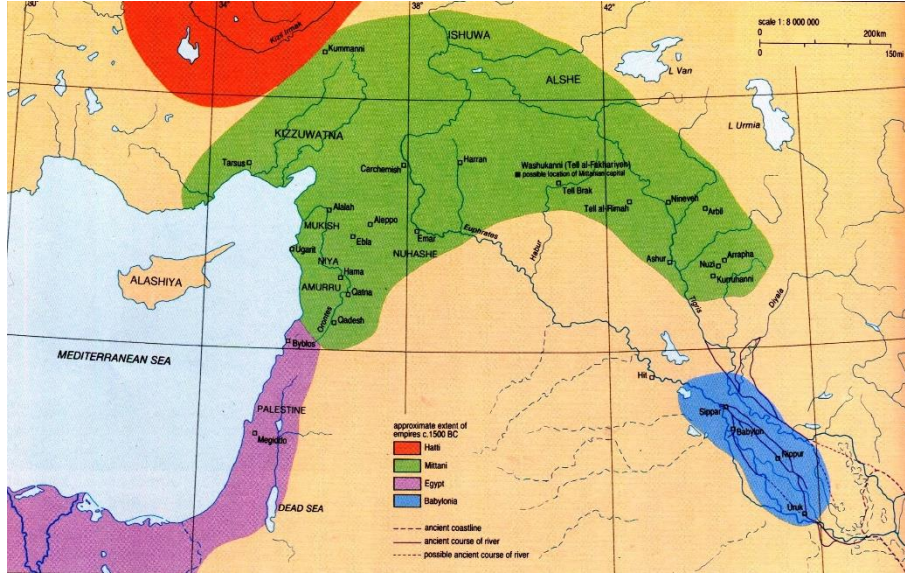
Bölgedeki bir diğer önemli yerleşim olan Haşşum, Eski Hitit dönemi metinlerinde geçmektedir. Del Monte ve Tischler, bu kenti başlangıçta Birecik'e yerleştirmişse de (Del Monte ve Tischler, 1978, s. 98), Del Monte daha sonra Maraş'ı önermiştir (Del Monte, 1992, s. 35). Nashef ise Maraş ile Kommagene arasında bir konumu işaret etmektedir (Nashef, 1991, s. 56). Harran'ın tarihi bağlamında bu yerleşim yerleri, bölgenin kültürel ve siyasi sürekliliği açısından dikkate değerdir.

2. MİTANNİ KRALLIĞI DÖNEMİNDE HARRAN VE ÇEVRESİ

Mitanni Krallığı, Geç Bronz Çağı'nın ilk yarısında Yukarı Mezopotamya bölgesinde ortaya çıkmış ve M.Ö. 16. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür (Bak. Harita 2). Krallığın coğrafi merkezi "Hanigalbat" olarak tanımlanmakta olup, ülkenin iki ana nehir arasındaki konumundan dolayı Batı Sami dillerinde "Naharina" ismiyle de anılmaktadır (Dassow, 2022, s. 456-457).

Krallığın ismi, hanedanın kurucusu olarak düşünülen "Maitta" adlı kişiye dayandırılmaktadır. Ancak bilinen Mitanni kralları arasında bu isme sahip bir hükümdar bulunmamaktadır (Dassow, 2022, s. 456-457). Mitanni'nin Hint-Avrupa kökenli olduğu görüşü, krallarının Hint-Avrupa kökenli isimler taşıması ve Hint-Avrupa kökenli birkaç tanrı isminin varlığıyla desteklenmektedir. Bununla birlikte, bu durumun, Hint-Avrupa kavimlerinin askeri üstünlüğünün bir sonucu olmadığını savunan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşler, Mitanni toplumunda Hint-Avrupa soylarının sürekli ve tutarlı bir şekilde var olduğuna dair somut bir kanıt bulunmadığını vurgulamaktadır (Dassow, 2008, s. 77-90; Dassow, 2014, s. 12). Öte yandan, Anthony, Mitanni'nin askeri aristokrasisinin Maryanna adı verilen at-arabalı savaşçılardan oluştuğunu öne sürmektedir ve Marya kelimesinin Rig Veda

metninde “genç erkek” anlamına geldiğini belirtmektedir. Anthony, ayrıca Mitanni Kralı Kurtivaza'nın, Indra, Varuna, Mithra ve Nasatyas gibi eski Hint tanrılarını yerel Hurri tanrıları arasında saydığını ifade ederek Mitanni krallığının eski Hintçe konuşan paralı askerler veya atlı-arabalı savaşçılar tarafından kurulmuş olabileceği görüşünü desteklemektedir (Anthony, 2007, s. 50, 454).

Harita 2: Mitanni ve Yakınoğu Coğrafyası (Roaf, 1990, s. 134)

Mitannilere dair yazılı metinlerdeki ilk atıflar, Antik Mısır kaynaklarına dayanmaktadır. I. Amenhotep (M. Ö. 1525-1504) ve oğlu I. Tutmosis (M. Ö. 1504-1492) dönemlerinde yaşamış Mısırlı bir astronom olan Amenemhet'in biyografisinde, Mısır kralının Mitanni ülkesine karşı savaştığını belirtmektedir (Kahn, 2009, s. 136-137). Bu Mitanni isminin yazılı kaynaklarda en erken M.Ö. 1500'lerde var olduğunu gösterse de, bu tarih doğrudan kuruluş tarihi olarak kabul edilmemelidir. Mitanni Krallığı Hitit kralı I. Murşili (M. Ö. 1620-1590) M. Ö. 16. yüzyılda Halep'i yıktıktan sonra tarih sahnesine çıktığı için (Genz, 2011, s. 313), Mitannilerin bölgeye gelişi M. Ö. 1590-1500 arasında olmalıdır.

M.Ö. II. binyılın ilk yarısında, Harran ve tüm Kuzey Mezopotamya'nın Hurri-Mitanni etkisi altına girdiği kabul edilmektedir (Postgate, 1972-1975b, s. 123). Bu dönemde Hititler iç karışıklıklar yaşamış, Yamhad Krallığı'nın yıkılmasıyla bölgede bir güç boşluğu oluşmuştur. Mitanniler'in başkenti Waşukani henüz tespit edilememiş ve dolayısıyla

krallığa ait yazılı arşivlere ulaşamamıştır. Bununla birlikte, Waşukani'nin konumuna ilişkin yapılan önerilerde Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesi yakınları gösterilmektedir (Bingöl, 2013, s. 125; Ceylan, 2019, s. 9). Bazı araştırmacılar tarafından ise başkentin Suriye'nin Tell Halaf bölgesi yakınlarında yer alan Tell el-Fakhariya olduğu ileri sürülmektedir (Stefano, 2018; Bonatz, 2013, s. 209-234; Bonatz, 2014, s. 61-84; Tenu, 2015, s. 75-87; Novak, 2013, s. 346). Ancak, Tell el-Amarna'da Mitanni Kralı Tuşratta'ya ait olduğu bilinen mektuplar ile Tell el-Fakhariya'dan elde edilen materyaller arasında gerçekleştirilen nötron analizleri, bu iki yerin birbiriyle örtüşmediğini ortaya koymuştur. Çalışma Tuşratta'nın El-Amarna'ya yolladığı mektupların Waşukani'de yazıldığını varsaysa da Tell el-Fakhariya'nın Waşukani olmadığını göstermektedir (Dobel, 1977, s. 375-382). Bununla birlikte, Ceylanpınar ile Tell el-Fakhariya'nın sınır komşusu olması, Şanlıurfa ve Harran'ın Mitanni egemenliği altında bulunmuş olabileceği görüşünü güçlendirmektedir.

Mitanni arşivlerine ulaşamaması nedeniyle Mitanni hakkındaki bilgilerimiz esas olarak Mısır, Hitit ve Asur gibi devletlerin kayıtlarından elde edilmektedir. Özellikle Hitit kaynakları Mitanniler ve dolayısıyla bölge hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hitit kralı I. Şuppiluliuma zamanında Mitanni Krallığına karşı düzenlenen seferde Kargamış kralı Piyasili ve Mitanni prensi Mattiwaza'nın Waşukani'ye giderken Harran'ı da aldığı bilinmektedir. Böylece Harran da vasal statüsüne girmiştir. Mitanni Krallığı'nın zayıflamasıyla birlikte Asurlular bölgedeki etkinliklerini artırmış ve kuzeybatıya doğru yayılmaya başlamıştır (Özfiyat, 1988; Özfiyat, 2005). Dini metinler ve anlaşmalarda yapılan yeminlerden hareketle, Ay tanrısının şehri olarak bilinen Harran ile Fırtına tanrısının merkezi olan Kahat'ın Mitanni döneminin en önemli dini merkezleri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır (Novak, 2013, s. 347). Harran, Mitanni Krallığına dair Asur kaynaklarında da sıklıkla anıldığı için bölgenin kültürel ve siyasi önemine işaret etmektedir.

Asurlular, kral I. Adad Nirari döneminde Hanigalbat üzerine bir sefer düzenleyerek savaştan galip ayrılmıştır. Savaşın ardından Asurlular, Hanigalbat Kralı Şattuara'yı esir alarak Asur'a götürmüş ve kendisine bağlılık yemini ettirerek krallığını vasal bir statüye sokmuşlardır. Şattuara, Asur Devleti'ne sadakatini ömrü boyunca korumuş ve düzenli olarak yıllık haraç göndermiştir. Ancak Şattuara'nın oğlu Wasashatta, Asur'a karşı isyan ederek, Hititler'den destek aramak amacıyla Hatti'ye gitmiştir. Hititler, Wasashatta'nın sunduğu hediyeleri kabul etmelerine rağmen kendisine herhangi bir yardımda bulunmamışlardır. Wasashatta, Kargamış ile Harran arasında konumlandırılan Irrite'de Asur ordusuyla savaşmış, ancak bu

çarpışmada yenilgiye uğramaktan kurtulamamıştır. Bu yenilginin ardından Hanigalbat, Asur egemenliği altına alınarak doğrudan Asur topraklarına katılmıştır (Munn-Rankin, 1975, s. 276-278). Asurluların bu askeri zaferden sonra bölgeyle daha yakından ilgilenmeye başladıkları görülmektedir. Bu döneme ait bir Asur metninde, kralın ele geçirdiği yerler hakkında şu ifadeler yer almaktadır:

“...Adad-Nirari, kutsal prens, tanruların gururu, efendi, tanruların atadığı kişi, kült merkezlerinin kurucusu, kahramanları yenen - Kassitler, Qutu, Lullumu ve Şubarı ordusu - yukarıdaki ve aşağıdaki tüm düşmanları dağıtan Lubdu'dan ve Rapiqu diyarından topraklarını ayaklar altına alan Taidu, Şuru, Kahat, Amasaku, Hurra, Şuduhu, Nabula, Waşşukanu ve Irridu şehirlerinin fatihi Eluhat'a, Kaşiieri'nin tamamı Eluhat'a, Eluhat'a şehir Sudu, Fırat kıyısında Karkamış'a/ile birlikte Harranu kalesini...” (Grayson, 1987, s. 131).

Tabletten anlaşılacağı üzere bu dönemde Irridu, Harran ve Waşukani gibi şehirlerin Asur egemenliğine alınmıştır. Ancak bölgeye olan seferlerin sonraki dönemlerde sürmesi nedeniyle bu kentlerin geçici bir süreliğine ele geçirildiği düşünülebilir.

Hanigalbat üzerine yapılan seferlerin I. Salmanassar döneminde de devam ettiği görülmektedir. Asur kentinde Eharsagkurkurra tapınağının yeniden inşasıyla alakalı metne göre kral yaptığı seferi şu şekilde anlatmaktadır:

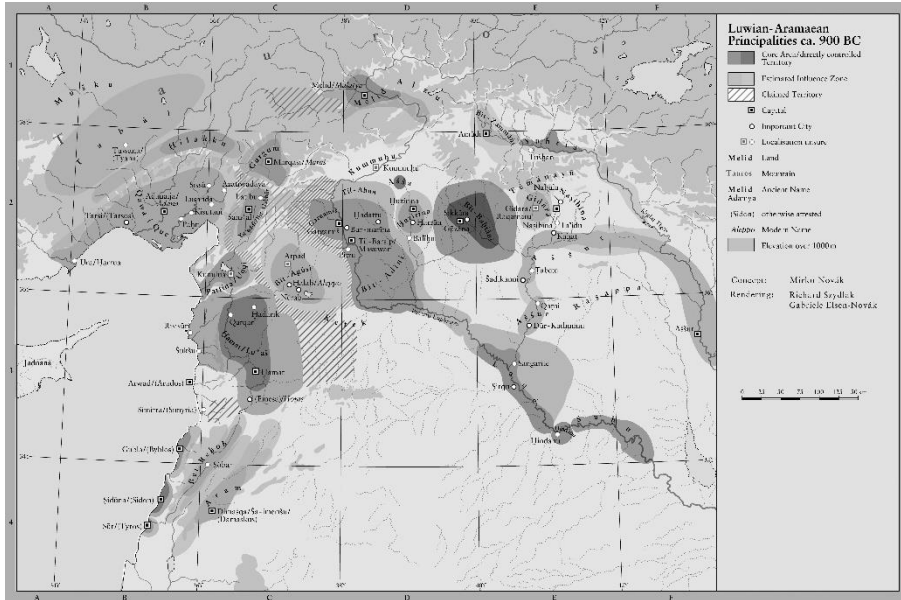
“... Hanigalbat ülkesine doğru yürüyüşe geçtim, zorlu yolları ve geçitleri aştım. Hanigalbat kralı Sattuara, Hitit ve Ahlamu ordularının yardımıyla benim yolumdaki geçitleri ve su kaynaklarını ele geçirdi. Ordum susadığında ve tükendiğinde orduları güçlü ve şiddetli bir saldırı yaptı. Ancak geri saldırdım ve onları yendim...O zaman bölgedeki şehirlerini Ta'idu'dan Irridu'ya, tüm Kashiari dağından Eluhat şehrine, Sudu kalesini, Fırat kıyısındaki Harranu kalesinden Kargamış şehrine kadar bölgeyi ele geçirdim...” (Grayson, 1987, s. 183-184).

I. Salmanassar dönemine ait olan bu metinden kralın Hanigalbat ülkesine saldırdığı, bunun sonucunda Hitit, Ahlamu ve Hanigalbat ülkelerinin birleşik orduları ile karşılaştıkları görülmektedir. Her ne kadar strateji olarak Asurlular'ın su kaynaklarını keserek tükenmelerini sağlasalar da yenilmekten kurtulamadıkları anlaşılmaktadır. Kralın ele geçirdiği yerler arasında Irridu ve Harranu gibi yerlerin de olduğu görülmesi, I. Adad-Nirari döneminde bu kentlerin Asur hâkimiyeti altına alınmasına rağmen Asur egemenliğinin kalıcı olmadığını tekrar göstermektedir.

3. ARAMİLER'İN BÖLGEYE GELMESİ VE BİT-ADİNİ DEVLETİ DÖNEMİNDE HARRAN

M. Ö. 1200-900 yılları arasında Levant bölgesinde önemli siyasi olaylar yaşanmıştır. Bu dönemin önemli olaylarından biri, Arami göçleridir. Aramiler, bu süreçte Bereketli Hilal'in iç bölgelerine kadar yayılarak Bit-Bagyan, Bit-Zamani, Bit-Adini, Arpad ve Bet-Şullul gibi çeşitli krallıklar kurmuşlardır (Lipiński, 2000, s. 5, 125; Bak. Harita 3). Sami kökenli bir halk olan Aramiler, Batı Sami dilleri ailesine mensup olan Aramiceyi konuşmuşlardır. Eski Aramice, M. Ö. 19-18. yüzyıllara kadar uzanan bir geçmişe sahip olup Levant ve Mezopotamya'da hem Arami topluluklar hem de Arami olmayan gruplar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu dil, Yeni Asur Dönemi'nin sonuna kadar geçerliliğini korumuştur (Younger Jr., 2016, s. 31-33). Etimolojik açıdan "Aram" kelimesi farklı anlamlarda yorumlanmıştır. Bu kelimenin "yüksek" veya "yüce" gibi anlamlardan türeyerek "yayla" ile ilişkilendirildiği ya da "vahşi boğalar" gibi kavramlarla bağdaştırıldığı öne sürülmektedir. Bununla birlikte, "Aram" teriminin bir ilahi isim mi yoksa bir kişisel isim mi olduğu hususunda kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır (Younger Jr., 2016, s. 38).

Harita 3: Arami Krallıkları ve Yayılım Alanları (Novak ve Schmid, 2019,)

Asur kaynaklarında "Arami" adı, ilk kez I. Tiglath-Pileser (M. Ö. 1115-1077) döneminde karşımıza çıkmaktadır (Lipiński, 2000, s. 50; Harita

4). Bu dönemde Şanlıurfa tekrardan Asur kayıtlarında "...Derilerini ve boynuzlarını şehrim Asur'a getirdim. Harran ülkesinde ve Habur nehri ülkesinde 10 güçlü fil avladım. 4 fili de canlı şekilde ele geçirdim" şeklinde geçmektedir (Luckenbill, 1926, s. 86; Ekinci, 2008, s. 8). I. Tiglath-Pileser'in bu metninden seferin avlanmak amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira toplanan bir haraçtan bahsedilmemektedir. Bu dönemde Harran'ın Asur egemenliğinde olmadığı düşünülebilir. Çünkü bu dönemde Arami göçleri de görülmektedir. Ayrıca bölgede o dönemde fillerin olduğunu göstermesi bakımından da bu metin değerlidir.

Harita 4: Orta Asur Yayılım Alanı (Roaf, 1990, s. 140)

I. Tiglath-Pileser'den sonra gelen Asur kralları döneminde de bölgedeki mücadeleler devam etmiştir. M.Ö. 1070'te Asur kralı Ashur-Bel-Kala'nın Aramiler'e karşı gerçekleştirdiği sefer, bu çatışmaların bir örneğini teşkil etmektedir. Bu dönemde bahsedilen ilk Arami devleti Bit-Adini'dir (Albright, 1975, s. 529-530, 533). Bit-Adini Krallığı'nın başkenti Til-Barsip olup, günümüzde modern Tell Ahmar olarak bilinmektedir. Bu antik kent, Şanlıurfa il merkezine 159 km, Harran'a 123 km, Suruç'a 166 km ve Birecik'e 215 km mesafededir. Krallığın sınırları tam olarak belirlenmiş olmamakla birlikte (Lipiński, 2000, s. 165), yazılı kaynaklardan URUA-li-gu, Huzirina, Arslantaş, URUKap-ra-bi ve La'la'tu adlı şehirlerin Bit-Adini Devleti'nin egemenliğinde olduğu görülmektedir. Asur kitabelerinde Fırat'ın doğusunda yer aldığı belirtilen URUA-li-gu'nin kentini Forrer, Suruç'un 6 km

kuzeyindeki Aligör'e yerleştirmektedir (Forrer, 1920, s. 25). Lipiński ise, bu yerleşimin Fırat'ın sol kıyısındaki Bit-Adini'nin kuzeydoğu sınırlarıyla daha uyumlu olduğunu ileri sürmektedir (Lipiński, 2000, s. 169).

Şanlıurfa-Sultantepe'ye konumlandırılan Huzirina'nın Asur ile ilişkisinin kralın, Asur kralı II. Adad-Nirari'nin Huzirina'ya ilerlediğinde 2 tane maymun hediye etmesiyle başladığını söyleyebiliriz. Til-Barsip'in 30 km kuzeydoğusunda yer alan Arslantaş da Bit-Adini Krallığı sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Arslantaş, Hadattu ile özdeşleştirilen ve anlamı "Yeni Şehir" olan bir yerleşimdir. Bu bölgenin, III. Salmanassar (M. Ö. 858-824) döneminde Asurlular tarafından alındığı düşünülmektedir (Lipiński, 2000, s. 170). Yine bu kral döneminde URULa-la-te adlı şehre saldırıldığı ve bu şehre ulaşmak için KUR.Ha-sa-mu ve KUR.Di-ih-nu-nu dağlarının üzerinden geçildiği belirtilmektedir. Bu dağlar arasında yer alan Hasam Dağı, Harran ile Habur arasına konumlandırılmaktadır (Hallo, 1964, s. 57-88).

URUKap-ra-bi, Bit Adini'nin müstahkem ve önemli şehirlerinden biri olarak belirtilmektedir. II. Asurnasirpal döneminde bu şehir, Asurlular tarafından ele geçirilmiş ve yakılıp yıkılmıştır. Bu kent, Şanlıurfa'nın doğusunda yer alan Kapaklı ve Muhammed Hanı'na konumlandırılmaktadır. Ayrıca URUKap-ra-bi şehri Viranşehir yolu üzerinde bulunan ve Edessa'nın doğusunda konumlanan Tektek Dağı'na da konumlandırılmaktadır. La'la'tu ise Bit-Adini Krallığı'nın en doğusunda yer alan bir şehirdir. III. Salmanassar, ilk olarak buraya saldırıldığını belirttiği için bir sınır şehri olarak tanımlanmaktadır.

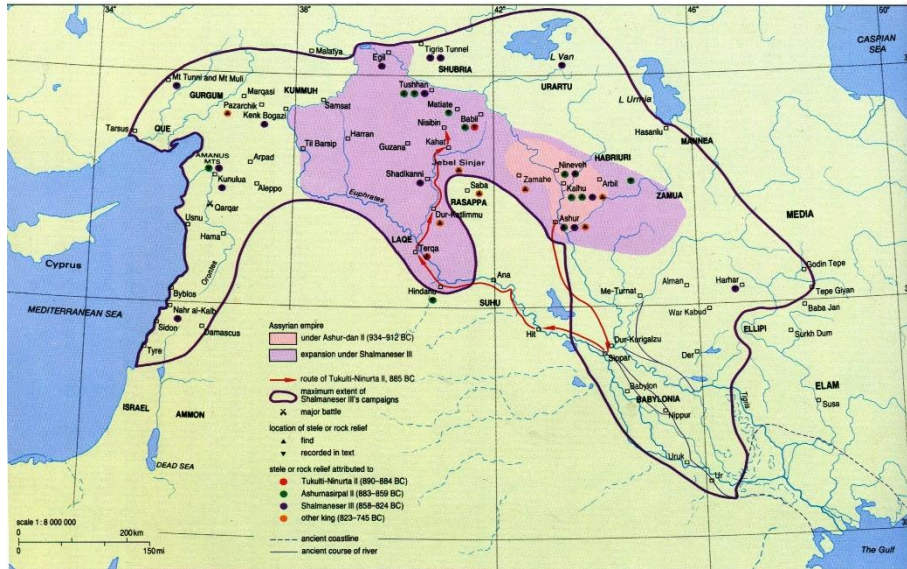
Asur kralının saldırıyı anlatırken "tırmanmak" kelimesini kullanması sebebiyle Tektek Dağı'nın batısı işaret edilmektedir (Younger Jr., 2016, s. 307). Bu şehirler ve dağların konumları incelendiği zaman Harran'ın da Bit Adini egemenliğinde olduğu söylenebilir.

4. YENİ ASUR DÖNEMİNİN BAŞLANGICI VE HARRAN

M. Ö. 9. ve 7. yüzyıllar arasında Asurlar, önceki zayıf dönemlerinin ardından hızla toparlanmış ve büyük bir yayılma göstermiştir. Özellikle M. Ö. 7. yüzyılda Asurlar bir süreliğine Mısır dâhil olmak üzere, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde Verimli Hilal'in tamamına egemen olmuşlardır (Kuhrt, 2010, s. 123; bak. Harita 5-6). Yeni Assur Dönemi (M. Ö. 934-610) olarak adlandırılan bu evrenin ilk kralı II. Aşşur-dan (Grayson, 1991, 131) olmasına rağmen Harran ve çevresi II. Adad-Nirari döneminde kaynaklarda geçmektedir.

Harita 5: Yeni Asur Dönemi (Morris ve Scheidel, 2009)

Harita 6: Yeni Asur Yayılım Alanı (Roaf, 1990, s. 164)

Yeni Asur Dönemi'ne ait metinlerde, Bit-Adini adına, özellikle II. Adad-Nirari'nin M.Ö. 899'da Huzirina'yı ele geçirmesinin ardından, Bit-

Adini kralının hediye gönderdiği bir durumu anlatan kayıtlarda rastlanmaktadır. Gula Tapınağı'nın yeniden inşasıyla ilgili bir tablette şu ifadeler geçmektedir: "...Hanigalbat ülkesine üçüncü defa yürüdüm. Huzirina şehrini ele geçirdim. Surlarını tamamen çevirdim... Fırat Nehri kıyısında bulunan Bit-Adini ülkesinden büyük dişi maymun (ve) küçük dişi maymun geldi..." (Grayson, 1991, s. 149-150). Bu ifadelerden Huzirina'nın bu dönemde ele geçirilmiş olduğu ve Bit-Adini kralının, Asur kralına hediye göndererek güvende olmak istediği anlaşılmaktadır. II. Adad-Nirari'nin ardından tahta çıkan II. Tukulti-Ninurta (M. Ö. 890-884), Huzirina'yı bir kamp olarak kullanmış ve burada konaklamıştır (Grayson, 1991, s. 149-150). Bu durum, Yeni Asur döneminin başlarında, Huzirina ve çevresinin Asur için güvenli bir bölge olduğunu ve Asur'un bölgedeki etkisini pekiştirdiğini göstermektedir.

Huzirina'nın özellikle tanrı İştar ve Sin'e ait tapınakların bulunduğu önemli bir kent olduğu bilinmektedir. Ancak, Huzirina'nın bu dönemde, yakın coğrafyasında yer alan Harran'ın gölgesinde kaldığı ve Harran'ın daha fazla stratejik öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır (Postgate, 1972-1975a, s. 535). Ayrıca, bölgede hala güçlü bir Arami etkisinin bulunduğu görülmektedir. Anlaşmalardaki kişi adlarından hareketle Asur döneminde yerleşim nüfusunun büyük oranda Arami kökenli olması bu görüşü desteklemektedir (Finkelstein, 1957, s. 138). Huzirina'nın Asur için stratejik önemi, hem askeri hem de siyasi bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, bu dönemde Asur'un Bit-Adini ve çevresi üzerindeki egemenliğini kurarak bölgedeki Arami etkisini sınırlama çabaları, Asur'un bölgesel üstünlük kurma stratejilerinin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

5. SONUÇ

Harran ve çevresinin yazılı kaynaklara göre, M.Ö. 1500 ile 824 yılları arasında Mitanni, Arami ve Yeni Asur egemenliklerine girdiği anlaşılmaktadır. Mitanni Krallığı, Hititler arasındaki iç karmaşa ve bölgede güçlü bir devletin bulunmayışı gibi faktörleri fırsat bilerek bölgeye yayılmıştır. Ancak, Mitanni Krallığı ile ilgili bilgi eksiklikleri bulunmaktadır. Bunun nedeni, Waşukani ve Taidu kentlerinin yerlerinin henüz belirlenememesi ve Mitanni arşivlerinin günümüze ulaşmamış olmasıdır.

Mitanni Krallığı'nın başkentinin yeri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Ceylanpınar veya bu bölgedeki Tell el-Fakhariya höyüğünün, başkent olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Bu konum göz önünde bulundurulduğunda, Şanlıurfa ve çevresinin, özellikle Harran'ın, Mitanni egemenliğine girdiği söylenebilir. Mitanni döneminde, Harran'ın

tanrı Sin'in önemli bir kült merkezi olarak bilindiği ve dini rolünün öne çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu dönemde Harran ve çevresine dair elimizdeki bilgiler sınırlıdır.

M.Ö. 1200-900 yılları arasında Arami göçlerinin bölge üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Aramiler hakkındaki başlıca bilgi kaynağımız, Asur metinleridir. I. Tiglath-Pileser dönemine ait Asur kaynaklarında, Aramiler'e karşı yapılan seferler kaydedilmiştir. Bu dönemde, Harran'ın da söz konusu olduğu seferlerde, bölgedeki doğal yaşamın zenginliğiyle ilgili bilgiler yer almaktadır; örneğin, Harran'da fil avcılığı yapılması, bölgenin habitatu hakkında fikir verir niteliktedir. Ancak, Asurların bu seferlerine rağmen, Aramiler bölgeden tamamen uzaklaştırılmamıştır. Bu durumu, Huzirina'da bulunan önemli miktarda Arami nüfusunun varlığı da desteklemektedir. Yazılı metinlerde geçen URULa-la-te, KUR.Di-ih-nu-nu ve URUKap-ra-bi gibi yerler, Şanlıurfa'nın Bit-Adini Krallığı egemenliğine girdiğini ve bu bölgenin Arami etkisinde olduğunu göstermektedir.

Yeni Asur Dönemi'nin başlarında ise, Şanlıurfa'nın Asur egemenliğine girmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu geçiş, bölgedeki yönetsel değişikliklerin izlerini sürmemize olanak tanımaktadır.

Harran, özellikle tanrı Sin kültü açısından, çok daha derin bir geçmişe sahip olup, bu kültün izleri Mari metinlerinden de takip edilebilmektedir. Bunun dışında, Şanlıurfa'nın verimli toprakları, tarımsal üretim açısından bölgenin zenginliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Suriye ve Türkiye'de yapılacak arkeolojik kazılar, özellikle Mitanni dönemine ait verilerin ortaya çıkarılması, Harran'ın bu dönemdeki yapısı hakkında daha kapsamlı bilgiler edinmemizi sağlayacaktır. Bu veriler, hem arkeolojik hem de yazılı kaynaklarla desteklenerek, bölgedeki kültürel ve siyasi tarihinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

6. SUMMARY

At the beginning of the Second Millennium B. C., Sanliurfa and its surroundings came under the influence of the Old Hittite Empire. Although there is no direct information about Harran and its vicinity in Hittite texts, archaeological finds in the region prove that the Hittites were present in these lands. However, with the end of the Old Hittite period, a period of pause was experienced in Sanliurfa and during this period of pause, a new people, the Mitannids, settled in the region.

The Mitanni State captured Sanliurfa, which has a strategic location between Mesopotamia and Anatolia, and controlled the region. The Mitanni

are known as a society developed especially in agriculture and animal husbandry, and this characteristic of the Mitanni also affected the economic structure in Sanliurfa. However, with the weakening of the Mitanni State, the region came under the influence of the Assyrian State, which became stronger again. In this process, the strategic importance of Sanliurfa once again emerged and the Assyrian State strengthened its dominance in the region.

Assyria emerged as a powerful state in the north of Mesopotamia and continued its policy of expanding its borders throughout the first millennium BC. Therefore, Sanliurfa and its surroundings became one of the targets of the Assyrian State. The Hanigalbat expedition during the reign of Adad-Nirari I can be considered as the beginning of the Assyrian sovereignty in the region. During this campaign, Harran, Iridu and other important settlements were captured by the Assyrian State. However, this conquest was temporary and the expeditions to the region continued during the reign of Salmanassar I.

The Assyrian Empire's interest in the region stems from the strategic location of Sanliurfa. Because Harran being a transit point between Mesopotamia and Anatolia is of great importance for the Assyrian State. In addition, the temples of Sin and Ishtar in Harran had an important place in Assyrian culture and increased the religious importance of the region. These temples played a central role in the religious life of both local people and Assyrian rulers.

Although the power of the Assyrian State weakened for a while during the reign of Tukulti-Ninurta I, it regained its strength with Tiglath-Pileser I. During this recovery process, Assyrian sovereignty in the region was consolidated. Harran was ruled as a part of the Assyrian State during this period and the economic, cultural and strategic importance of the region increased even more. Thus, Harran became one of the most important outposts of the Assyrian State in the north of Mesopotamia.

Huzirina stands out as one of the most important settlements of the Assyrian Empire in the Sanliurfa region. This city, which was under Assyrian sovereignty during the first millennium BC, attracted the attention of the Assyrian state due to its strategic location and religious importance. Huzirina was located on a crossing point between the north of Mesopotamia and Anatolia. Therefore, the location of the city was of strategic importance for the Assyrian Empire.

During this period, the Assyrian Empire suppressed the rebellions in and around Harran and regained control of the region. During the reign of Sargon II, Harran was exempted from taxation due to its strategic and religious

importance for the Assyrian Empire. The tax exemption helped the Assyrian State to increase its economic control in the region and reinforced the importance of Harran under Assyrian rule.

7. KAYNAKLAR

- Albright, W. F. (1975). Syria, the Philistines, and Phoenicia. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, ve E. Sollberger (Ed.) *Cambridge Ancient History* II/2, içinde (ss. 507-536). Cambridge.
- Anthony, D. W. (2007). *How Bronze-Age riders from the Eurasian steppes shaped the modern World*. Princeton.
- Balkaya, T. (2009). *Hurri-Mitanni devleti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Bayram, S. (1994). Kültepe metinlerinde geçen yeni yer adları ve bunların değerlendirilmesi. *XI. Türk Tarih Kongresi*. 1994, 211-234.
- Beckman, G. (1996) *Hittite diplomatic texts. SBL Writings from the Ancient World Series 7*. Atlanta.
- Blömer, M. (2023). Sin city: Notes on the Moon God of Harran/Carrhae in the Partho-Roman period. *ELECTRUM*, 30, 307-338.
- Bilgiç, E. (1946). Anadolu'nun ilk yazılı kaynaklarındaki yer adları ve tayini üzerine incelemeler. *Belleten*, 39, 1946, 381-423.
- Bingöl, A. (2013). Hurri'lerin siyasi organizasyonları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/1, 115-134.
- Bonatz, D. (2013). Tell Fekheriye – renewed excavations at the 'head of the spring. D. Bonatz ve L. Martin (Ed.) 100 Jahre archäologische feldforschungen in nordost-Syrien – eine bilant. *Schriften der Max Freiherr von Oppenheim-stiftung* 18, içinde (ss. 209-234). Wiesbaden.
- Bonatz, D. (2014). Tell Fekheriye in the Late Bronze Age: archaeological investigations into the structures of political governance in the upper Mesopotamian piedmont. D. Bonatz (Ed.) *The Archaeology Of Political Spaces. The Upper Mesopotamian Piedmont in the second millennium B.C.E* içinde (s. 61-84). Berlin/Boston.
- Ceylan, A. (2019). Hitit kralı I. Şuppiluliuma'nın dış politikası üzerine bir değerlendirme. *Bellek*, 1/1, 1-15.
- Çelik, B., Güler, M. ve Güler, G. (2011). Türkiye'nin güneydoğusunda yeni bir çanak çömleksiz neolitik yerleşim: Taşlı tepe. *Anadolu*, 37, 225-236.
- Çelik, B. (2017). Şanlıurfa ili yüzey araştırması, 2017. *Karadeniz*25, 36, 52-66.
- Çelik, B. ve Bingöl, A. (2016). Şanlıurfa ili merkez ilçesi Tektel dağları 2015 yılı yüzey araştırması. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek Sayı 1, 1-20.
- Çelik, B. ve Tolon, K. (2018). Şanlıurfa'dan Neolitik dönem tuzak alanları. *Karadeniz*, 37, 28-36.
- Dassow, von E. (2008). State and society in the late Bronze Age: Alalah under the Mittani empire. David I. Owen ve Gernot Wilhelm (Ed.), *Studies on the civilization and culture of Nuzi and the Hurrians*, içinde. Bethesda.

- Dassow, von E. (2014). Levantine polities under Mittanian hegemony. E. Cancik-Kirschbaum, N. Brisch ve J. Eidem (Ed.), *Constituent, Confederate, and Conquered Space*, içinde (ss. 11-32). De Gruyter.
- Dassow, von E. (2022). Mittani and it's empire. K. Radner, N. Moeller ve D. T. Potts (Ed.), *The Oxford History Of The Ancient Near East III*, içinde (ss. 455-528). Oxford University Press.
- Del Monte, G. (1992). *Repertoire géographique des textes cunéiformes: Die orts und gewassernamen der Hethitischen texte supplement band 6/2*. Wiesbaden.
- Del Monte, G. ve Tischler, J. (1978). *Répertoire Géographique Des Textes Cunéiformes VI*. Wiesbaden.
- Dobel, A., Asaro, F., ve Michel, H. V. (1977). Neutron activation analysis and the location of Waššukanni. *Orientalia*, 46(3), 375-382.
- Ekinci, A. (2008). *Harran mitolojisi ve tarihi*. Şanlıurfa.
- Erinç, S. (1980). Kültürel çevre bilim açısından Güneydoğu Anadolu. H. Çambel ve R. J. Brainwood (Ed.), *Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları*, içinde (s. 65-72). İstanbul.
- Finkelstein, J. J. (1957). Assyrian contracts from Sultantepe. *Anatolian Studies*, 7, 137-145.
- Forrer, E. (1920). *Die provinzeinteilung des Assyrischen Reiches*. Leipzig.
- Gadd, C. J. (1975). Assyria and Babylonia. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, E. Sollberger (Ed.), *The Cambridge Ancient History III Edition CII/2: History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380-1000 B.C.*, içinde (ss. 21-44). Cambridge.
- Garelli, P. (1963). *Les Assyriens en Cappadoce*. Paris.
- Genz, H. (2011). Foreign contacts of the Hittites. H. Genz ve D. P. Mielke (Ed.) *Insights into Hittite History and Archaeology*, içinde (ss. 313-333). Leuven.
- Grayson, A. K. (1991). *Assyrian rulers of early first millennium B. C. I (1114-859 B. C.)*. Toronto.
- Grayson, A. K. (1987). *Assyrian rulers of the third and second millennia B. C. (To 1115)*. Toronto.
- Goetze, A. (1953). An old Babylonian itinerary. *JCS*, VII/2, 51-72.
- Güler, M. ve Çelik, B. (2015). Şanlıurfa bölgesi Neolitik dönem araştırmaları. *BELGÜ*, 1, 75-102.
- Hallo, W. W. (1964). The road to Emar. *JCS* 18, 57-88.
- Hatinen, A. (2021). *The Moon God Sin in Neo-Assyrian and Neo-Babylonian times*. Münster.
- HGM (2023). Şanlıurfa Mülki İdare Haritası. (<https://www.harita.gov.tr/urun/sanliurfa-mulk-idare-il-haritasi/331>).
- Kahn, D. (2011). One step forward, two steps backward: The relations between Amenhotep III, king of Egypt and Tushratta, king of Mitanni. S. Bar, D. Kahn ve J. J. Shirley (Ed.) *Egypt, Canaan and Israel: History, Imperialism Ideology And Literature*, içinde (ss. 136-154). Brill.
- Kessler, K. B. (1980). *Untersuchungen zur historischen topographie Nordmesopotamiens*. Wiesbaden.

- Kuhr, A. (2010). *Eskiçağ'da Yakınoğu Cilt I-II*. İstanbul. Türkiye İş Bankası.
- Kuzuođu, R. (2007). *Eski Asurca metinlerde geçen coğrafya adları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Lloyd, S. (1957) Excavations in the Harran region. *Proceedings of the Twenty-Second Congress of Orientalists*, II, 73-82.
- Lloyd, S. ve Brice, B. (1951). Harran. AS. 1, 77-111.
- Lipiński, E. (2000). *The Aramaeans: Their ancient history, culture, religion*. Peeters Publishers.
- Luckenbill, D. D. (1926). *Ancient records of Assyria and Babylonia I*. Chicago.
- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient records of Assyria and Babylonia II*. Chicago.
- Luckenbill, D. D. (1968). *Ancient records of Assyria and Babylonia I-II*. New York.
- Morris, I. ve Scheidel, W. (2009). *The dynamics of ancient Empires: State power from Assyria to Byzantium*. Oxford.
- MTA. Şanlıurfa İli Maden ve Enerji Kaynakları.
- Munn-Rankin-J. M. (1975). Assyrian military power 1300-1200 B. C. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, ve E. Sollberger (Ed.) *Cambridge Ancient History II/2*, içinde. Cambridge.
- Mutlu, S. İ. (2019). Yeni kazılar ışığında Harran höyük Erken Tunç Çağı mimarisi ve çanak ömlük verileri. M. Önal, S. İ. Mutlu, S. Mutlu (Ed.). *Harran ve evresi Arkeoloji*, içinde (s. 151-167). Şanlıurfa
- Nashef, K. (1991). *Réportoire géographique des textes cunéiformes IV*. Wiesbaden.
- Novak, M. (2013). Upper Mesopotamia in the Mittani period. W. Orthmanni O. Matthiae, M. al-Maqdissi (ed.). *Archeologie et Histoire de la Syrie I: La Syrie de l'époque Neolithique a l'age du fer*, içinde (ss. 345-356). Wiedbaden.
- Novak, M. ve Schmid, J. (2019). The palaces of Gözāna (Tall Hālaf). Der palast im antiken und islamischen orient. *Colloquien der Deutschen Orientgesellschaft*, 9, 215-234.
- Oates, D. (1968). *Studies in the ancient History of northern Iraq*. London.
- Özfirat, A. (1988). *Harran tarihi (Başlangıcından Yeni Babil döneminin sonuna kadar)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özfirat A. (2005) *Eskiçağ'da Harran*. İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Postgate, J. N. (1972-1975a). Huzirina. Michael J. Streck (Ed.) *Reallexikon Der Assyriologie Und Vorde"Rasiatischen Archäologie IV*, içinde (ss. 535-536). Berlin.
- Postgate, J. N. (1972-1975b). Harran. Michael J. Streck (Ed.) *Reallexikon Der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archäologie IV*, içinde (ss. 122-125). Berlin 125.
- Rice, D. S. (1952) Medieval Harran; Studies on its topography and monuments, *I. Anatolian Studies*, 2, 36-84.
- Stefano, De M. (2018). Political and cultural relations between the kingdom of Mittani and its subordinated polities in Syria and southeast Anatolia. A. Gianto ve P. Dubovsky (Ed.). *Changing faces of kingship in Syria-Palestine 1500-500 BCE*. Ugarit Verlag.

- Serife, Y. G. (2001). *Kervan güzergâhlarına ışık tutan Kültepe metinleri ve bunlardan elde edilen sonuçlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tenu, A. (2015). Building the empire. Settlement patterns in the middle Assyrian Empire. B. S. Düring (Ed.) Understanding hegemonic practices of the early Assyrian empire. *Essays dedicated to Frans Wiggermann*, içinde (ss. 75-87). Leiden.
- Veenhof, K. R. (1972). *Aspects of old Assyrian trade and its terminology*. Leiden.
- Younger, Jr. L. K. (2016). *A political history of the Arameans*. SBL Press.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerinin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Dilek KARAGEÇİ %50; Burak TAŞDÜVENCİ %50'dir.

